

INGLIZ VA O‘ZBEK MAQOLLARIDA “YAQIN-UZOQ” OPPOZITSIYASINING QARINDOSHLIK MUNOSABATLARINI IFODALASHDAGI LINGVOMADANIY XUSUSIYATLARI

Xaitova Gulhayo Tovasharovna

Teacher at Termiz State Pedagogical Institute

E-mail: khaitovagulhayo@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.23557686>

Annotatsiya: Maqolada ingliz va o‘zbek tillaridagi maqollarda “yaqin-uzoq” oppozitsiyasining qarindoshlik munosabatlarini konseptuallashtirishdagi o‘rni lingvomadaniy va semantik-pragmatik jihatdan qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiqotning materiali sifatida o‘zbek xalq maqollari to‘plamlarida qayd etilgan “yaqin”, “uzoq”, “qaynona”, “qiz”, “qarindosh” kabi birliklar ishtirokidagi paremiologik birliklar hamda ingliz tilidagi “near”, “far/distant”, “brother”, “relative”, “cousin”, “neighbour” komponentlari qatnashgan maqol va hikmatli birliklar tanlandi.

Kalit so‘zlar: yaqin-uzoq oppozitsiyasi, maqol, paremiologik birlik, lingvomadaniyat, semantik component, ijtimoiy masofa, emotsional yaqinlik

Аннотация: В статье проводится сопоставительный лингвокультурный и семантико-прагматический анализ оппозиции «близкий-далёкий» в английских и узбекских пословицах, связанных с выражением родственных отношений. Материалом исследования послужили узбекские паремиологические единицы с компонентами «яқин», «узоқ», «қайнопа», «қиз», «қариндош», а также английские пословичные и афористические выражения с компонентами near, far/distant, brother, relative, cousin, neighbour.

Ключевые слова: оппозиция «близкий-далёкий», родство, пословица, паремиологическая единица, лингвокультура, семантический компонент, социальная дистанция, эмоциональная близость, взаимопомощь, сопоставительный анализ

Abstract: The article presents a comparative linguocultural and semantic-pragmatic analysis of the near-far opposition in English and Uzbek proverbs referring to kinship relations. The data include Uzbek proverbs containing yaqin, uzoq, qaynona, qiz and qarindosh, as well as English proverbial and aphoristic expressions containing near, far/distant, brother, relative, cousin and neighbour. Componential, contrastive, linguocultural, contextual-pragmatic and paremiological methods are employed.

Keywords: near-far opposition, kinship; proverb, paremiological unit, linguoculture, semantic component, social distance, emotional proximity, mutual support, contrastive analysis

Kirish

Til va madaniyat munosabati milliy dunyoqarashning qanday shakllanishi va til birliklarida qanday kodlanishini aniqlash imkonini beradigan murakkab ilmiy masalalardan biridir. Ayniqsa, maqollar xalqning ko‘p avlodli tajribasini ixcham, obrazli va me‘yoriy shaklda saqlab qolishi bilan lingvomadaniy tadqiqotlar uchun muhim material hisoblanadi. Minder maqolni folklorning barqaror

va ko‘p funksiyali janri sifatida ko‘rib, uning kundalik nutq, adabiyot va madaniy xotiradagi rolga alohida e‘tibor qaratadi [1]. T. Mirzayev, A. Musoqulov va B. Sarimsoqov tuzgan “O‘zbek xalq maqollari” to‘plamining so‘zboshisida ham maqollar xalqning ko‘p asrlik hayotiy tajribasi, oila va jamiyatga munosabati, ma‘naviy-axloqiy hamda falsafiy qarashlarini aks ettirishi qayd etiladi [2, 15-22-b.].

Maqollar tarkibida makoniy munosabatlarni bildiruvchi leksemalarning ijtimoiy va emotsional ma‘noga ko‘chishi alohida e‘tibor talab qiladi. “Yaqin–uzoq” oppozitsiyasi aynan shunday semantik ko‘chishning mahsuldor namunalaridan bo‘lib, uning asosiy makoniy ma‘nolari qarindoshlik, do‘stlik, qo‘shnichilik, aloqadorlik va begonalik kabi munosabatlar maydonida qayta tashkil topadi. J. Lyons antonimiya va oppozitsiyani lug‘aviy tizimning munosabatga asoslangan tabiatini tushuntirishda markaziy tushunchalardan biri sifatida izohlaydi; “yaqin–uzoq” kabi qarama-qarshi birliklarning mazmuni ular o‘rtasidagi paradigmatic munosabat orqali yanada ravshanlashadi [3, 270-335-b.].

Tadqiqot materiali ikki guruhdan shakllantirildi. Birinchi guruhga T. Mirzayev, A. Musoqulov va B. Sarimsoqov tomonidan tuzilgan “O‘zbek xalq maqollari” to‘plamidagi “yaqin”, “uzoq”, qarindoshlik va oila munosabatlari bilan bog‘liq birliklar kiritildi. Xususan, “Uzoqdagi onadan yaqindagi qaynona yaxshi”, “Yaqin erintirar, uzoq chopintirar”, “Yaqin qiz – o‘g‘il hisobi, uzoq qiz – o‘lik hisobi”, “Yaqindagi tishlashar, uzoqdagi kishnashar”, shuningdek, “Yaqinlikning belgisi – kelib-ketib turgani; uzoqlikning belgisi – sira kelmay yurgani” kabi birliklar tahlil qilindi [2, 135–136-b.].

Ikkinchi guruhga ingliz tilidagi qarindoshlik va ijtimoiy yaqinlikni ifodalovchi maqol va hikmatli birliklar tanlandi. Xususan, “Better is a neighbour who is near than a brother who is far off” shaklidagi Proverbs 27:10 matni hamda “blood is thicker than water” kabi keng qo‘llanuvchi inglizcha saying tahliliy fon sifatida olindi. Ingliz tilining leksik tizimida near relative, close/distant relative, nearest surviving relative kabi birikmalar ham “yaqinlik”ning qarindoshlik bilan bog‘langanini ko‘rsatadi [6–7].

Metodologik jihatdan maqolada quyidagi yondashuvlar o‘zaro birlashtirildi: 1) komponent tahlili – yaqin/uzoq birliklarining makoniy, ijtimoiy, emotsional va pragmatik semalarini ajratish; 2) qiyosiy-chog‘ishtirma tahlil – ingliz va o‘zbek materialining umumiy va farqli belgilarini aniqlash; 3) lingvomadaniy tahlil – maqollarda xalqning qarindoshlik va ijtimoiy munosabat haqidagi qadriyatlarini izohlash; 4) kontekstual-pragmatik tahlil – masofa va yaqinlikning amaliy yordam, aloqa chastotasi yoki genealogik mansublikni qay darajada belgilashini aniqlash; 5) paremiologik yondashuv – maqolning turg‘unligi, obrazlilik va kommunikativ funksiyasini hisobga olish. Lingvomadaniyatshunoslikda til birliklari orqali madaniyatning konseptlari va qadriyatlarini ochib berish mumkinligi V.A. Maslova va A. Wierzbicka ishlanmalarida asoslangan [8–9].

“Yaqin” va “uzoq” avvalo fazoviy masofaning ikki qutbini bildiradi. Biroq inson makoniy tajribani boshqa sohalarni anglash uchun ham qo‘llaydi. Kognitiv tilshunoslikda bunday ko‘chishlar insonning jismoniy tajribasi bilan ijtimoiy tajribasi o‘rtasidagi muntazam bog‘lanishlar orqali tushuntiriladi [10]. Natijada “yaqin” faqat “masofa qisqa” degani emas, balki “aloqa oson”,

“emotsional jihatdan bog‘langan”, “kundalik hayotda mavjud”, “ishonchli” kabi semalarni ham faollashtirishi mumkin. “Uzoq” esa “yetib borish qiyin”, “aloqa kam”, “munosabat sust”, “genealogik jihatdan qarindosh bo‘lsa ham kundalik mavjudligi past” kabi ma’nolar bilan uyg‘unlashadi.

Bu jarayonda “yaqinlik”ning ikki turini farqlash muhim: genealogik yaqinlik va ijtimoiy-pragmatik yaqinlik. Genealogik yaqinlik qarindoshlik shajarasidagi masofaga, ya’ni to‘g‘ridan-to‘g‘ri qarindoshlik darajasiga asoslanadi. Ijtimoiy-pragmatik yaqinlik esa shaxsning kundalik hayotdagi mavjudligi, muloqot chastotasi, yordam bera olish imkoniyati va emotsional aloqasi bilan belgilanadi. Maqollarda ushbu ikki mezon ba’zan bir-birini kuchaytiradi, ba’zan esa qarama-qarshi qo‘yiladi. Shuning uchun “yaqin–uzoq”ni faqat geografik masofa sifatida talqin qilish semantik tuzilmaning muhim qismini yo‘qotadi.

Ingliz tilining lug‘aviy tizimi bu ko‘chishni bevosita ko‘rsatadi. Oxford Advanced Learner’s Dictionary “near relative/relation” birikmasini yaqin oilaviy aloqa bilan bog‘laydi, “distant cousin/aunt/relative” esa qarindoshlik mavjud bo‘lsa-da, u yaqin emasligini bildiradi [6-7]. Demak, ingliz tilida “near/distant” semasi qarindoshlik tasnifining barqaror modeli sifatida leksiklashgan. O‘zbek tilida ham “yaqin qarindosh”, “uzoq qarindosh” birikmalari qarindoshlik darajasini bildiradi; shu bilan birga, maqol matnida “yaqin” va “uzoq”ning ijtimoiy-pragmatik yuklamasi yanada kuchli bo‘lishi mumkin.

O‘zbek maqollarining o‘ziga xos belgilaridan biri – qarindoshlik munosabatlarini aniq ijtimoiy vazifalar, kundalik hayot va oila ichidagi rollar bilan bog‘lashdir. Tahlil qilingan materialda “yaqin” va “uzoq” qarama-qarshiligi uchta asosiy semantik yo‘nalishda namoyon bo‘ladi: 1) qarindoshning real mavjudligi va ko‘mak berish imkoniyati; 2) qarindoshlik darajasi va ijtimoiy-intensiv aloqa; 3) munosabatni saqlash chastotasi va emotsional yaqinlik.

O‘zbek maqoli	Faol oppozitsiya	Asosiy sema	Lingvomadaniy mazmun
Uzoqdagi onadan yaqindagi qaynona yaxshi.	uzoq – yaqin	amaliy mavjudlik	Kundalik yordamning real masofa orqali baholanishi; nikoh orqali hosil bo‘lgan qarindoshlikning maishiy ahamiyati.
Yaqin erintirar, uzoq chopintirar.	yaqin – uzoq	aloqa va harakat	Yaqin qarindosh bilan aloqa oddiylashadi, uzoq qarindosh bilan bog‘lanish esa ko‘proq harakat talab qiladi.
Yaqin qiz – o‘g‘il hisobi, uzoq qiz – o‘lik hisobi.	yaqin – uzoq	ijtimoiy masofa	Qizning oiladan geografik/ijtimoiy uzoqlashuvi eski maishiy modelda aloqaning susayishi bilan bog‘langan.
Yaqindagi tishlashar, uzoqdagi kishnashar.	yaqin – uzoq	kontakt intensivligi	Yaqin munosabatda ziddiyat ham, ta’sir ham bevosita; uzoq munosabatda aloqa bilvosita.

Yaqinlikning belgisi – kelib-ketib turgani.	yaqinlik aloqa	aloqa chastotasi	Yaqinlik geografiyadan ko‘ra munosabatni saqlash amaliyoti bilan belgilanadi.
Uzoqlikning belgisi – sira kelmay yurgani.	uzoqlik aloqa yo‘qligi	kommunikativ uzilish	Uzoqlikning psixologik-pragmatik talqini; qarindoshlik mavjud bo‘lsa ham, aloqa susayadi.
O‘zga o‘zingdek bo‘lmas, yot – yaqiningdek.	yot – yaqin	ijtimoiy mansublik	Biologik qarindoshlikdan tashqari, “yaqinlik” ijtimoiy-emotsional tanishlikni ham anglatadi.

Jadvaldan ko‘rinadiki, o‘zbek maqollarida “yaqin” va “uzoq” ko‘pincha ikki xil masofani bir vaqtning o‘zida ifodalaydi: tashqi makoniy masofa va ichki ijtimoiy masofa. Ayniqsa, “Yaqinlikning belgisi – kelib-ketib turgani” birligi juda muhim: unda yaqinlikning mezoni bevosita “kelib-ketish”, ya’ni munosabatni muntazam amalda tiklab turish sifatida belgilanadi [2, 82-b.; 135–136-b.]. Shu sababli yaqinlik statik holat emas, balki kommunikativ harakat bilan yaratiladigan va saqlanadigan munosabat sifatida konseptuallashtiriladi.

“Uzoqdagi onadan yaqindagi qaynona yaxshi” maqolida “ona” va “qaynona” birliklari qarindoshlikning ikki xil turini qarama-qarshi qo‘yadi. Biologik jihatdan ona eng yaqin qarindosh bo‘lsa-da, maqol “uzoqdagi” aniqlovchisi orqali uning real hayotdagi mavjudligini cheklaydi; “yaqindagi qaynona” esa nikoh orqali paydo bo‘lgan, ammo makon va kundalik hayot nuqtai nazaridan yaqin munosabatni ifodalaydi. Demak, bu yerda oppozitsiya “qaysi qarindosh biologik jihatdan yaqin?” degan savolga emas, “qaysi shaxs amaliy jihatdan mavjud va yordam bera oladi?” degan pragmatik mezonga xizmat qiladi. Mazkur model ingliz tilidagi “Better is a neighbour who is near than a brother who is far off” mazmuni bilan semantik jihatdan yaqinlashadi [4].

“Yaqin qiz – o‘g‘il hisobi, uzoq qiz – o‘lik hisobi” maqoli esa tarixiy-maishiy qarindoshlik modelining yanada keskin ko‘rinishini beradi. Bu yerda qizning “yaqin” yoki “uzoq” bo‘lishi uning oila markazidagi ijtimoiy mavjudligi bilan bog‘langan. Mazkur maqolni zamonaviy me’yor sifatida emas, balki an’anaviy oilaviy munosabatlarni aks ettiruvchi folklor birlik sifatida talqin qilish ilmiy jihatdan to‘g‘riroqdir. Chunki maqolda ifodalangan ijtimoiy model ma’lum tarixiy va maishiy sharoitga xos qadriyatlarni kodlaydi; folklor matnidagi qadriyat bilan bugungi ijtimoiy norma aynan bir narsa emas.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mieder W. Proverbs: A Handbook. – Westport, CT: Greenwood Press, 2004. – 328 p.
2. Mirzayev T., Musoqulov A., Sarimsoqov B. (tuzuvchilar). O‘zbek xalq maqollari. – Toshkent: Sharq, 2005. – 257 b.
3. Lyons J. Semantics. Vol. 1. – Cambridge: Cambridge University Press, 1977. – 897 p.
4. Xaitova G.T. Tilshunoslikda “yaqin–uzoq” oppozitsiyasining chog‘ishtirma tadqiqi masalasi (ingliz va o‘zbek tillari misolida) // Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari. – 2024. – 3(S/9). – DOI: 10.47390/SPR1342V3SI9Y2023N33.

5. Xaitova G.T. Ingliz va o‘zbek tillarida “yaqin–uzoq” oppozitsiyasining ifodalanishida paremiologik birliklar roli // O‘zMU xabarlar. – 2025. – 1(1.3.1). – B. 328–329. – DOI: 10.69617/nuuz.v1i1.3.1.7007.
6. Oxford Advanced Learner’s Dictionary. “near” entry. – Oxford University Press. – URL: https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/near_2 (murojaat sanasi: 30.09.2026).
7. Oxford Advanced Learner’s Dictionary. “distant” entry. – Oxford University Press. – URL: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/us/definition/english/distant> (murojaat sanasi: 30.09.2026).
8. Маслова В.А. Лингвокультурология: учеб. пособие для студентов вузов. – Москва: Academia, 2001. – 202 с.
9. Wierzbicka A. Understanding Cultures through Their Key Words: English, Russian, Polish, German, and Japanese. – New York: Oxford University Press, 1997. – 328 p.